

Grammaticalization of the Indefinite Marker in Middle Persian

Mehrdad Meshkinfam¹

PhD in linguistics, Bu-Ali Sina University,
Hamedan, Iran.

Mehrdad Naghzguy-Kohan²

Professor of linguistics, Bu-Ali Sina
University, Hamedan, Iran.

Abstract

This paper aims to explain the grammaticalization of the "indefinite" marker from Old Persian to Middle Persian within the noun phrase. In Old Persian, for the first time, the indefinite marker emerged in Persian grammar through the reanalysis of the numeral *aīva* 'one' based on metonymic relations and then metaphorical expansion in the context of "there is only one 'X', this 'X' represents a human being". In Middle Persian, this "indefinite" marker is more grammaticalized and as a bound morpheme of "-ē" in the noun phrase serves the function of encoding the concept of "indefiniteness" more broadly. In the present study, we explain the grammaticalization of this linguistic element according to the principles of grammaticalization presented by Heine and Kuteva (2007). In this regard, we will also explain the acquisition of new meanings of the indefinite marker over time, from Old Persian to Middle Persian, based on Heine's (1997) indefinite marker evolution semantic continuum.

Keywords: Indefinite Marker, Grammaticalization, Middle Persian Functionalism.

1. Introduction

The numeral 'one' is the most common source for indefinite markers in the languages of the world (Givón 1981; Heine & Kuteva 2002; Lehmann 2015; Lyons 1999). In this respect, Meshkinfam et al. (2022) explain the

1. m.meshkinfam@alumni.basu.ac.ir

2. mehrdad.kohan@basu.ac.ir (Corresponding Author)

How to cite: Meshkinfam, M., & Naghzguy-Kohan, M. (2024). Grammaticalization of the Indefinite Marker in Middle Persian. *Language and Linguistics*, 19(38), 1- 20. doi: [10.30465/LSI.2024.47913.1733](https://doi.org/10.30465/LSI.2024.47913.1733)

emergence of the indefinite marker from numeral "one" in Old Persian. In fact, the first critical context leading to the emergence of indefinite article in Old Persian is the occurrence of numeral *aīva* 'one' before human NPs. To put it simply, the context is 'There is only one X', here the X represents a human being. In this context, two readings can be ascribed to *aīva*: a. there is one man, not more; b. the indefinite article reading, to introduce one person into discourse. In the latter reading, the hearer reanalyzed *aīva* as an indefinite article based on metonymic relations. The reanalysis paves the way for the metaphoric extension from a 'numeral' to a more grammaticalized item, namely an 'indefinite article'. This conceptual shift/metaphoric extension becomes possible due to the fact that both 'numeral one' and 'indefinite article' mean 'one entity'. The difference is that the former means 'one' and the latter 'one out of the type'. The following example illustrates the indefinite marker *aīva* in the context (*aīva* is rendered as '1' in the Old Persian corpus (Schmitt, 2009)):

1.

1.	<i>1 Nidintabajra</i>		<i>nām-a</i>
	one Nidintu-Bel.NOM.SG.M		name.SG.N-ACC
	<i>Bābiruviya</i>	<i>haū</i>	<i>a-durujiya</i>
	Babylonian	3SG	IPFV-lie.PST.3SG

'One [=a] Nidintu-Bel by name, a Babylonian; he lied.' (Schmitt, 2009, p. 76) (DB, 413).

In Middle Persian, the indefinite marker *aīva* is more grammaticalized and evolved to the bound morpheme *-ē* in the noun phrase. The following sentence exemplifies this usage:

2.

2.	<i>draxt-ē</i>	<i>rust</i>	<i>ēst</i>
	tree-INDF	grow.PST.3SG.PTCP	be.PRS.3SG

'A tree has grown up.' (Jamasp, 1992, p. 327)

In this research, the grammaticalization process of the indefinite marker from Old to Middle Persian is explained based on Heine and Kuteva (2007) and Heine (1997).

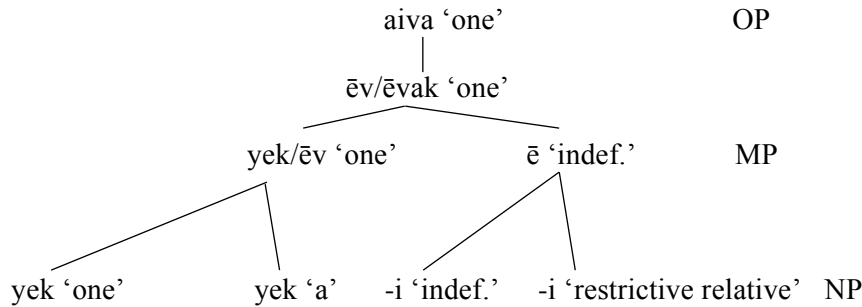
2. Literature Review

After investigating the related literature, Paul (2008, p. 310) describes the development of linguistic elements expressing indefiniteness in three stages established for Persian language, as follows (Figure 1):

3 | Meshkinfam & Naghzguy-Kohan

Figure 1

Illustration of the History of -i and yek

In his study, *aiva* is only identified as numeral ‘one’ and not as an indefinite marker at the same time. Furthermore, little attention is paid to mechanisms, constructions, and contexts in which the development of the Persian indefinite marker has occurred in different established historical stages.

3. Method

Heine and Kuteva (2007, p. 34) introduce parameters of grammaticalization, the framework based on which the grammaticalization of the indefinite marker in Middle Persian is explained. These parameters are as follows:

- a. extension, i.e. the rise of new grammatical meanings when linguistic expressions are extended to new contexts (context-induced reinterpretation)
- b. desemantization (or “semantic bleaching”), i.e. loss (or generalization) in meaning content.
- c. decategorialization, i.e. loss in morphosyntactic properties characteristic of lexical or other less grammaticalized forms
- d. erosion (“phonetic reduction”), i.e. loss in phonetic substance.

The indefinite marker function in Middle Persian is described based on Heine (1997). In a five-stage model, Heine (1997, p. 72-76) indicates how the ‘indefinite’ marker emerges and develops in languages. These stages are summarized as follows:

- a. The numeral: there is an item for ‘one’ which functions totally as a numeral;
- b. The presentative marker: the article introduces a new participant;
- c. The specific marker: the article is used with the singular nouns and shows that the participant is known to the speaker and unknown to the hearer;
- d. The nonspecific marker: the referential identity is known neither to the hearer nor to the speaker;

e. The generalized article: the article occurs on all types of nouns; singular, mass and plural nouns.

4. Results

In Middle Persian, the context and meaning extension of the indefinite marker $-ē$ is obvious since it has developed to a "nonspecific" marker, i.e the referential identity is known neither to the hearer nor to the speaker. Furthermore, This indefinite marker encodes all kinds of human, animate, and inanimate noun phrases, contrary to Old Persian (Meshkinfam et al., 2022).

As the result of the $-ē$ extension, desemanticization of this grammatical marker has occurred. That is, its central meaning of 'one' is more faded in this era.

The free indefinite marker form *ajva* is evolved to the bound grammatical morpheme $-ē$. This is the obvious indication of decategorialization and erosion of the indefinite marker from Old to Middle Persian.

6. Conclusion

According to the parameters of grammaticalization (Heine & Kuteva, 2007), the indefinite marker from Old to Middle Persian is more grammaticalized and evolved to a bound morpheme, as follows:

3. *ajva* > $-ē$

In this regard, based on Heine (1997), the indefinite marker $-ē$ encodes the meaning of 'nonspecific' in this established stage of Persian language.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دستوری‌شدگی نشانه نامعین در فارسی میانه

دکترای زبان‌شناسی دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران.

مهرداد مشکین فام

استاد زبان‌شناسی دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران.

مهرداد نغزگوی کهن

چکیده

هدف این مقاله، تبیین دستوری‌شدگی نشانه «نامعین» از فارسی باستان به فارسی میانه در گروه اسمی است. در فارسی باستان، برای اولین بار پیدایش نشانه «نامعین» در دستور زبان فارسی از رهگذر بازتحلیل عدد aīva 'یک' براساس روابط مجازی و سپس بسط استعاری در بافت «تنها یک 'X' وجود دارد، این 'X' معرف انسان است»، در گروه اسمی رخ می‌دهد. در فارسی میانه، این نشانه «نامعین» دستوری‌تر شده و به صورت تکواژ وابسته «-ē» در گروه اسمی به‌طور گسترده‌تر نقش رمزگذاری مفهوم 'نامعین' را ایفا می‌کند. در پژوهش حاضر، دستوری‌شدگی این عنصر زبانی را براساس اصول دستوری‌شدگی ارائه‌شده به‌وسیله هاینه و کوتوا (۲۰۰۷) تبیین می‌کنیم. در همین راستا، کسب معنای جدید نشانه نامعین را در گذر زمان، از فارسی باستان به فارسی میانه، طبق پیوستار معنایی تکوین نشانه نامعین هاینه (۱۹۹۷) تشریح خواهیم کرد.

کلیدواژه: نشانه نامعین، دستوری‌شدگی، فارسی میانه، نقش‌گرایی.

۱- مقدمه

اصطلاحات «معین»^۱ و «نامعین»^۲ معمولاً در رابطه با گروه‌های اسمی کاربرد دارند.^۳ نشانه دستوری «نامعین»، بیشتر گروه‌های اسمی با مرجع‌های^۴ آشنا برای گوینده و ناآشنا برای مخاطب را رمزگذاری می‌کند (یوونن^۵، ۲۰۰۶: ۴۸۶) و اصطلاحاً «نامعین مشخص»^۶ نامیده می‌شود. گاهی، مرجع گروه اسمی برای گوینده نیز مشخص نیست، در این صورت نشانه «نامعین»، «نامعین نامشخص»^۷ نام دارد (هاینه^۸، ۱۹۹۷: ۷۳).

امکانات زبانی متفاوتی به‌منظور رمزگذاری معنای «نامعین» در زبان‌های جهان به‌کار می‌روند؛ ترتیب کلمه‌ها^۹، حرف تعریف^{۱۰}، تکیه جمله^{۱۱}، نظام حالت مقابله‌ای^{۱۲}، پسوندهای مطابقت فعلی^{۱۳} و پسوندهای وصفی^{۱۴} برخی از امکانات زبانی رمزگذار مفاهیم «معین» و «نامعین» در زبان‌های اروپا^{۱۵} هستند (هاینه و کوتوا^{۱۶}، ۲۰۰۶: ۶۶).

در زبان‌های جهان، عدد «یک» متداول‌ترین منبع در زمانی برای نشانه «نامعین» است (گیون^{۱۷}، ۱۹۸۱؛ لاینز^{۱۸}، ۱۹۹۹؛ هاینه و کوتوا، ۲۰۰۲؛ لمان^{۱۹}، ۲۰۱۵) و این دستوری‌شدگی در بافت‌هایی رخ می‌دهد که «یک» در آن توصیف‌کننده^{۲۰} اسمی است (هاینه و کوتوا، ۲۰۰۲). پژوهش‌هایی در مورد زبان فارسی، مبنی بر عدم وجود «حرف تعریف نامعین» در فارسی باستان (شروو^{۲۱}، ۲۰۰۹: ۲۱؛ استاجی، ۱۳۸۴) صورت گرفته‌است. در همین راستا، پاول^{۲۲} (۲۰۰۸) نمونه خوبی است؛ زیرا، وی با ذکر مطالعاتی که از لحاظ تاریخی «یک» و «سی» را

1. definite

2. indefinite

۳- در این پژوهش، به‌جای اصطلاح «معرفه» از «معین» و به‌جای اصطلاح «نکره» از «نامعین» بهره می‌بریم؛ زیرا، اصطلاح «نکره»، «معرفه» را به ذهن متبادر نمی‌کند، و برعکس. اما، کاربرد هر یک از اصطلاح‌های «معین» یا «نامعین»، اصطلاح دیگر را به‌طور واضح به ذهن متبادر می‌کند (مشکین‌فام و نغزگوی‌کهن، ۱۴۰۱).

4. reference

5. P. Juvonen

6. specific

7. nonspecific

8. B. Heine

9. word order

10. article

11. sentence stress

12. case opposition

13. verbal agreement suffix

14. adjectival suffix

15. Languages of Europe

16. T. Kuteva

17. T. Givón

18. C. Lyons

19. C. Lehmann

20. modifier

21. P. O. Skjærø

22. D. Paul

مشکین فام و نغز گوی کهن | ۷

هم‌ریشه می‌دانند (برای مثال، پلاتز^۱، ۱۹۱۱؛ فیلات^۲، ۱۹۱۹؛ سال‌من^۳، ۱۹۳۰؛ برونر^۴، ۱۹۷۷) و «-ی» را در واقع حاصل دستوری‌شدگی می‌پندارند، در فارسی باستان به وجود نشانه دستوری «نامعین» قائل نیست.

براساس پاول (۲۰۰۸)، کلمه aiva در فارسی باستان به معنای 'عدد یک' است و نقش رمزگذاری مفهوم «نامعین» را ندارد. برخلاف پژوهش‌های ذکر شده در بالا، مبنی بر عدم وجود نشانه «نامعین» در فارسی باستان، مشکین فام و همکاران (۲۰۲۲) اظهار می‌دارند:

پیدایش «حرف تعریف نامعین» از رهگذر دستوری‌شدگی عدد aiva 'یک' به وسیله بازتحلیل این عنصر زبانی براساس روابط مجازی و سپس بسط استعاری به «حرف تعریف نامعین» در فارسی باستان رخ داده است. این دستوری‌شدگی در ساخت مشخصی (تنها یک 'X' وجود دارد، این 'X' معرف انسان است) رخ داده که نتیجه آن تغییر حوزه مفهومی به بیان «مفهوم نامعین» در فارسی باستان است. بسامد وقوع «حرف تعریف نامعین» در بین ۴۱۳۰ گروه اسمی موجود در پیکره ۰/۵٪ است. این مقدار بسامد وقوع که چندان زیاد نیست، مبین جدیدبودن مقوله «حرف تعریف نامعین»، یا به عبارتی پیدایش و مراحل اولیه دستوری‌شدگی این مقوله دستوری در فارسی باستان است.

براساس مشکین فام و همکاران (۲۰۲۲) و کنت^۵ (۱۹۵۳) و برخلاف پاول (۲۰۰۸)، شروو (۲۰۰۹) و استاجی (۱۳۸۴)، در فارسی باستان نشانه «نامعین» aiva از نوع «حرف تعریف» و نقش آن 'معرفی یک شرکت کننده' در گفتمان است. اما، این عنصر زبانی در مقام «حرف تعریف نامعین» در فارسی باستان فقط با گروه‌های اسمی انسان به کار می‌رود و در بافت‌های دیگر نقش 'عدد یک' را ایفا می‌کند (مشکین فام و همکاران، ۲۰۲۲).

نمونه‌های عینی زیر نشان‌دهنده aiva در مقام «حرف تعریف نامعین» هستند (مشکین فام و همکاران، ۲۰۲۲) (در کتیبه‌های فارسی باستان، aiva به صورت یک خط عمودی مانند «ا» کنت، ۱۹۵۳) و در پیکره اشمیت^۶ (۲۰۰۹) به شکل «I» نوشته شده است):

1. J. T. Platts
2. D. C. Phillott
3. C. Salemann
4. C. J. Brunner
5. R. Kent
6. R. Schmitt

- 1) pasā-va 1 martiya maguš āha
 یک آن-بعد مرد.NOM.SG.M معنی.NOM.SG.M بودن.PST.3SG
 Gaumāta nām-a haṃ udapata-tā hacā
 گوماتا نام.SG.N-ACC 3SG قیام.PST-3SG از
 Paṣṣiyāvād-āyā
 پاسارگاد.SG.F-ABL

پس از آن، مردی بود، معنی، به نام گوماتا؛ او از پاسارگاد قیام کرد.^۱ (DB, 136-137) (اشمیت، ۲۰۰۹: ۴۲)

- 2) 1 Nidintabāira nām-a Bābiruviya haṃ
 ندیت‌بئیر یک نام.SG.N-ACC بابلی 3SG
 a-durujiya
 دروغ‌گفتن.PST.3SG

یک ندیت‌بئیر، یک بابلی؛ او دروغ گفت.^۲ (DB, 413) (اشمیت، ۲۰۰۹: ۷۶)

در نمونه‌های بالا، «حرف تعریف نامعین» aīva به همراه گروه‌های اسمی martiya و Nidintabāira به منظور معرفی یک شرکت‌کننده انسان (مشکین فام و همکاران، ۲۰۲۲: ۲۰۲۲؛ کنت، ۱۹۵۳) به کار رفته است. همان‌طور که در شواهد زیر مشهود است، در فارسی میانه نشانه «نامعین» aīva دستوری‌تر شده و به صورت یک تکواژ واپسته (-ē) در گروه اسمی ظاهر شده است.^۳ (توزیع این نشانه نامعین را در بخش ۲ به طور مفصل ارائه می‌دهیم):

- 3) Pāpak šap-ē pat xvamn did
 پاپک شب-INDF در خواب دیدن.PST.3SG

پاپک شبی به خواب دید.^۴ (راستارگویوا،^۳ ۱۳۴۷: ۵۷)

- 4) draxt-ē rust ēst
 درخت-INDF رستن.PST.3SG.PTCP بودن.PRS.3SG

درختی رسته است.^۴ (جاماسپ،^۴ ۱۹۹۲: ۳۲۷)

۱- ترجمه‌های منابع فارسی باستان به وسیله نگارندگان ارائه شده است.

۲- برخلاف شروو (۱۷:۲۰۰۸) که اظهار می‌دارد در فارسی میانه «نشانه دستوری نامعین» وجود ندارد، در این مقاله دستوری‌تر شدن نشانه نامعین در فارسی میانه ارائه خواهد شد.

3. V. Rostorgueva

4. D. J. Jamasp

مشکین فام و نغزگوی کهن | ۹

در این پژوهش، دستوری‌ترشدن نشانه «نامعین» را در زبان فارسی میانه نسبت به دوره ماقبل، براساس اصول دستوری‌شدگی هاینه و کوتوا (۲۰۰۷) تبیین می‌کنیم. در پژوهش حاضر، داده‌های فارسی میانه مستخرج از پیکره جمع‌آوری‌شده جاماسپ (۱۹۹۲)، شایست‌نشیست (داور^۱، ۱۹۱۲)، دستور زبان فارسی میانه (راستارگویوا، ۱۳۴۷)، اندرزنامه دانا و مینوی خرد (انکلساریا^۲، ۱۹۱۳)، خسرو قبادان و ریدگ (آذرنوچ^۳، ۲۰۱۳) و جلد نهم دانشنامه ایران‌شناسی اکتا ایرانیکا^۴ (بویس^۵، ۱۹۷۵) است.^۶

منظور از زبان فارسی میانه یا پهلوی، زبان رسمی ایران در زمان حکومت ساسانیان است. این زبان از حدود قرن سوم قبل از میلاد تا قرن هفتم میلادی، یعنی تا سقوط ساسانیان رایج بوده است (ابوالقاسمی، ۱۳۹۴: ۱۶). پهلوی یا فارسی میانه دنباله مستقیم فارسی باستان است (ابوالقاسمی، ۱۳۹۴: ۱۳) و مانند فارسی باستان قلمرو آن استان فارس بوده است. فاصله میان انقراض هخامنشیان و ظهور ساسانیان نزدیک به پنج قرن است. این دوره را باید دوره تحول فارسی باستان به پهلوی نامید. احتمالاً برخی آثار کتبی از این دوره وجود داشته که به دست ما نرسیده است (صادقی، ۱۳۵۷: ۱۲). آثاری که از زبان پهلوی به جای مانده است، تقریباً بسیار است. این آثار عبارتند از: الف) کتیبه‌های پهلوی، ب) کتاب‌های پهلوی، پ) آثار مانوی^۷، ت) مهرها، سکه‌ها و پاپیروس‌ها و ث) عبارت‌هایی که به خط عربی و فارسی نقل شده است. ساختار مقاله حاضر علاوه بر این بخش مقدمه، عبارت است از: بخش دوم که به توزیع نشانه «نامعین» و «عدد یک» در فارسی میانه اختصاص دارد. بخش سوم که به تشریح دستوری‌شدگی نشانه نامعین «ē-» تعلق دارد و در نهایت بخش چهارم که نتیجه‌گیری است.

۲- توزیع نشانه نامعین و عدد یک در فارسی میانه

برخلاف فارسی باستان که نشانه «نامعین» تنها با گروه‌های اسمی انسانی کاربرد دارد (مشکین فام و همکاران، ۲۰۲۲؛ مشکین فام و نغزگوی کهن، ۱۴۰۰)، در فارسی میانه نشانه «نامعین» با همه نوع گروه اسمی اعم از گروه‌های اسمی انسان، جاندار و غیر جاندار به کار

1. M. Davar
2. T. D. Anklesaria
3. S. Azarnouche
4. Acta Iranica
5. M. Boyce

۶- سعی بر آن بوده است تا به روش هدفمند تصادفی پیکره پژوهش موضوعات متنوعی را دربر گیرد.

۷- این آثار بقایای کتاب‌هایی است که مانی و پیروان او از قرن سوم میلادی به بعد نوشته‌اند و در آغاز قرن بیستم در خرابه‌های ترفان در ترکستان چین پیدا شده است. به همین علت، گاهی این گونه زبان فارسی میانه را فارسی میانه ترفانی یا مانوی نامیده‌اند. زبان این آثار با زبان سایر آثار پهلوی کمی متفاوت است (صادقی، ۱۳۵۷: ۱۳).

می‌رود. به عبارت دیگر، نشانه «نامعین» در فارسی باستان سلسله‌مراتب جاننداری^۱ کرافت^۲ (۱۳۰:۲۰۰۳) را تا انسان و در فارسی میانه تا انتها رمزگذاری می‌کند. این سلسله مراتب در زیر آمده است:

(۵) غیر جاندار < جاندار < انسان

اکنون، در ادامه به تفکیک برای هر نوع گروه اسمی نمونه‌های عینی از پیکره ارائه می‌دهیم: الف) همراه گروه‌های اسمی انسان: این کاربرد نشانه «نامعین» از فارسی باستان ادامه پیدا کرده است. با این تفاوت که در فارسی باستان نشانه نامعین «āiva» یک کلمه نقشی است با کاربرد معرفی یک شرکت‌کننده، اما در فارسی میانه به یک تکواژ وابسته (-ē) تغییر یافته و معنای جدیدی را نیز کسب کرده است (در بخش (۳-۲)، براساس هاینه (۱۹۹۷) به این مهم خواهیم پرداخت):

- 6) ud az farzand-ān ī ērij bē kanīg-ē
 از و PL-فرزند EZ ایرج به INDF-کنیز
 ēnyā kas bē nē mānd
 جز کس SBJV NEG ماندن.PST.3SG
 'و از فرزندان ایرج به جز کنیزی کس به نه ماند.' (جاماسپ، ۱۹۹۲:۲۲۹)
- 7) andar rāh zan-ē dīd
 در راه زن-INDF دیدن.PST.3SG
 'در راه زنی دید.' (جاماسپ، ۱۹۹۲:۲۴۵)
- 8) mard-ē ō duzdīh kard-an
 مرد-INDF به دزدی کردن.PST.3SG-INF
 hamē šaw-ēd
 همی رفتن.PRS-3SG
 'مردی به دزدی کردن همی رود.' (داور، ۱۹۱۲:۴۸)

1. animacy hierarchy
 2. W. Croft

مشکین فام و نغز گوی کهن | ۱۱

ب) همراه گروه‌های اسمی جاندار: این کاربرد نشانه «نامعین» در فارسی میانه نسبت به فارسی باستان، جدید و بیانگر گسترش بافت است. این کاربرد در نمونه‌های زیر مشهود است:

9) kū kāč murw-ē būd hēm
 COMP کاش مرغ-INDF بودن.PST.3SG 1SG
 ō daryāb
 دریا در

‘که کاش ... مرغی بودم در دریا.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۰۵)

10) uštar-ē mard-ē bē ōzan-ēd
 شتر-INDF مرد-INDF SBJV کشتن-PRS.3SG

‘مردی شتری را بکشد.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۳۶۸)

11) gōr-ē andar dašt bē vitart
 گور-INDF در دشت SBJV گذشتن.PST.3SG

‘گوری در دشت بگذشت.’ (راستارگویوا، ۱۳۴۷: ۲۴۲)

پ) همراه گروه‌های اسمی غیر جاندار: این کاربرد نیز در فارسی میانه نسبت به فارسی باستان جدید است. در زیر نمونه‌هایی به منظور نشان دادن این کاربرد ارائه شده است:

12) hamāg andar man čiš-ē xwār
 همه در 1SG چیز-INDF خوار
 h-ēnd
 بودن-PRS.3PL

‘همگی در برابر من چیزی خوارند.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۳۴)

13) ambag-ē kadām xwaš-tar
 انبه-INDF کدام خوب-CMPR

‘کدام انبه‌ای خوش تر [است]؟’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۳۷)

14) dēwār-ē pad=iš andar ōft-ēd
 دیوار-INDF بر=3SG بر افتادن.PRS-3SG

دیواری بر وی بیفتد.^۱ (داور، ۱۹۱۲:۴۸)

در فارسی میانه، هنگامی که نشانه «نامعین» با گروه اسمی همراه نمی‌شود، گروه اسمی مورد نظر خوانش کلی^۱ دارد یا به عبارتی اسم جنس است. نمونه زیر، این مهم را بازمی‌نماید:

15) andar	hamag	šahr	ī	ērān
در	همه	کشور	EZ	ایران
zan	az	ōy	hu-čīhr-tar	
زن	از	3SG	CMPR-چهره-خوش	
n-ēst				
NEG-بودن	PRS.3SG			

آندر همه کشور ایران زن از او زیباتر نیست.^۲ (جاماسپ، ۱۹۹۲:۲۱۲)

همان‌طور که مشخص است، در نمونه بالا کلمه «زن» مفهوم «نامعین» را نمی‌رساند؛ بلکه، خوانش کلی دارد یا اسم جنس است و منظور به‌طور کلی، ارجاع به طبقه گروه اسمی «زن» به‌صورت یکسان است.

علاوه بر این، به کارنرفتن نشانه «نامعین» در گروه اسمی، مفهوم «معین» را نیز می‌رساند. در نمونه زیر، گروه اسمی دوم «اسب» بدون نشانه و «معین» است؛ زیرا، منظور همان اسبی است که گوینده راجع به آن قبلا در بافت مربوط توضیح می‌دهد:

16) ān asp	ka	zarēr	kōdak	būd	abar
آن اسب	COMPL	زریر	کودک	بودن	PRS.3SG
nišast		bē	ō	bastwar	
نشستن	PRS.3SG	به	3SG	Bastwar	
dah-ēd	...	asp	frāz	hil-ēd	
دادن	IMP-2PL	اسب	up	گذاشتن	PRS-3GS
dušman		ōzan-ēd			
دشمن		کشتن	PRS-3SG		

آن اسبی را که زریر کودک بود بر آن برمی‌نشست به بستور دهید ... اسب فراز هلد و دشمن کشد.^۳ (جاماسپ، ۱۹۹۲:۲۱۳)

مشکین فام و نغزگوی کهن | ۱۳

از آن جا که نشانه دستوری «نامعین» به «عدد یک» گره خورده است، به بررسی توزیع «عدد یک» نیز در این دوره از زبان فارسی می پردازیم. در فارسی میانه، عدد «یک» به صورت های گوناگون مشاهده می شود. در زیر، انواع این صورت ها (ēw, yek, ēk, ēw و ē) در بافت آمده اند:

17) ēn and hamāg gōšt xwaš ud nēk ...
 نیک و خوب گوشت همه چند این
 gawdar ī ēk sālag ud gāwmēš ud ...
 و گاومیش و ساله یک EZ گوساله

‘این چند گوشت همه خوش و نیک (اند): ... گوساله یک ساله و گاومیش و ...’
 (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۳۶)

18) tā ē māh āb xward-an
 تا یک ماه آب خوردن.PST.3SG-INF
 nē šāy-ēd
 NEG شایستن-PRS.3SG

‘تا یک ماه آب خوردن نشاید.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۰۴)

19) har ēk-ē se bazišn
 هر یک-INDF سه بخش

‘هر یکی را سه بخش است.’ (انکلساریا، ۱۹۱۳: ۱۰۹)

20) ka ēw-bār āy-ēnd
 چون بار-یک آمدن.PRS-3PL

‘چون یک بار آیند.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۱۰)

21) an-āsūd ēw zamān
 NEG-آساییدن.PST.3SG یک زمان

‘یک زمان نیاسوده (نمی آسایم).’ (آذرنوچ، ۲۰۱۳: ۴۵)

22) ēw-mōg ma raw
 کفش-یک NEG رفتن.PRS.IMP.2SG

با یک کفش راه مرو^۱ (انکلساریا، ۱۳:۱۹۱۳)

23) yek ku dēn ī ahēnag-ān pad
 یک COMP دین EZ نیا-PL به
 yek šahr ud yek izwān būd
 یک شهر و یک زبان بودن.PST.3SG
 'یک این که دین پیشینیان به یک شهر (=کشور) و یک زبان بود.' (بویس،
 ۲۹:۱۹۷۵)

24) u-šān čīṽōnīh ēvak ēvak frāžtar gōβ-am
 3PL چگونگی یک یک بعدا گفتن.PRS-1SG
 'و بعدا چگونگی ایشان را یک یک خواهیم گفت.' (راستارگویا، ۱۳۴۷: ۱۱۸)

همان‌طور که از شواهد فوق و نمونه‌های دیگر در پیکره مورد بررسی برمی‌آید، به‌طور کلی عدد «یک» در فارسی میانه به شکل‌های ēw, ēk, ēk¹, yek, ēvak و ē به‌عنوان صورت‌های آزاد کاربرد دارد. براساس شباهت آوایی، تکوین نشانه «نامعین» را در فارسی میانه می‌توان به‌صورت زیر ارائه داد:

25) aiva > ēw > ē > -ē

در مسیر (۲۵)، ēw مشتق از aiva و ē از رهگذر سایش آوایی صورت تحول‌یافته ēw است. ēvak, ēk و yek نیز به‌ترتیب از کلمه aiva تکوین یافته‌اند، اما با کمی تفاوت در مسیری دیگر که از حوصله این مقاله خارج است (برای مطالعه بیشتر در این مورد رک. مشکین‌فام، ۱۳۹۹).

براساس شواهد ارائه‌شده از پیکره در این بخش می‌توان یک نتیجه کلی گرفت که نشانه «نامعین» تحلیلی در این دوره از زبان فارسی وجود ندارد؛ ویندفور^۲ (۲۰۰۹) نیز به این مهم اشاره کرده‌است و نشانه «نامعین» در فارسی میانه به تکرار و ابسته «-ē» تغییر یافته و یا به عبارتی نسبت به فارسی باستان دستوری‌تر شده‌است. در همین راستا، برونر (۱۹۷۷) گونه فارسی میانه مانوی را این‌طور توصیف می‌کند که در فارسی میانه مانوی، دو صورت آزاد yek و ē نقش 'عدد یک' را ایفا می‌کنند و پسوند «(v)-ē» در مقام نشانه «نامعین» به کار می‌رود.

1- صورت مشابه «yak» نیز در فارسی میانه برای عدد یک ذکر شده‌است (ابوقاسمی، ۱۳۸۹: ۸۵).

۳- دستوری‌شدگی نشانه نامعین در فارسی میانه

در این بخش از پژوهش، ابتدا دستوری‌شدگی و اصول آن را معرفی می‌کنیم. سپس، دستوری‌شدگی نشانه نامعین «ē-» را در فارسی میانه تبیین خواهیم کرد.

۳-۱- دستوری‌شدگی

دستوری‌شدگی فرآیند تاریخی است که از رهگذر آن عناصر واژگانی معنا یا نقش دستوری کسب می‌کنند یا عناصری که قبلاً نقش دستوری داشته‌اند، ویژگی‌های دستوری بیشتری به دست می‌آورند یا به عبارتی دستوری‌تر می‌شوند. در این فرآیند، عناصر زبانی استقلال صوری و معنایی خود را از دست می‌دهند. این تغییر تدریجی را با نمودار دستوری‌شدگی^۱ در زیر می‌توان بازنمایید (هاپر^۲ و تراگوت^۳، ۲۰۰۳: ۷):

(۲۶) جزء واژگانی آزاد < کلمه نقشی > واژه‌بست < وند تصریفی

براساس نمودار بالا، از رهگذر دستوری‌شدگی عناصر واژگانی دارای معنای قاموسی ابتدا به کلمات نقشی تبدیل می‌شوند، سپس به صورت واژه‌بست درمی‌آیند و در ادامه واژه‌بست‌ها به وند تصریفی تبدیل می‌شوند. طبق تحلیلی که در ادامه ارائه می‌شود، این مسیر را نشانه «نامعین» از فارسی باستان (کلمه نقشی aīva) به فارسی میانه (تکواژ وابسته ē-) تا تکواژ طی کرده‌است.

هاینه و کوتوا (۲۰۰۷: ۳۴) بر این فرض که دستوری‌شدگی حاصل تعامل معیارهای کاربردشناختی، معنایی، صرفی-نحوی و آوایی است، اصولی را برای دستوری‌شدگی ارائه می‌دهند. این اصول به قرار زیر هستند:

۱. گسترش^۴: به معنای پیدایش معناهای دستوری جدید در اثر گسترش کاربرد عبارت‌های زبانی در بافت‌های جدید است (بازتفسیر بافت‌بنیاد).
۲. معنازدایی^۵: به معنای از دست دادن یا تعمیم یافتن معنای محتوایی است؛
۳. مقوله‌زدایی^۶: به معنای از دست دادن خصوصیات صرفی-نحوی صورت‌های واژگانی یا دیگر صورت‌های کم‌تر دستوری شده است؛
۴. سایش^۷: به معنای از دست دادن جوهر آوایی است.

1. cline of grammaticality
2. P. J. Hopper
3. E. C. Traugott
4. extension
5. desemanticization
6. decategorialization
7. erosion

در این پژوهش، از این اصول دستوری‌شدگی برای تبیین دستوری‌شدگی نشانه نامعین «-ē» در فارسی میانه نسبت به فارسی باستان بهره خواهیم برد.

۲-۳- دستوری‌شدگی نشانه «نامعین» در فارسی میانه

در این بخش، براساس نمونه زیر از فارسی میانه و نمونه‌های قبلی دیگر، به بررسی اصول دستوری‌شدگی در مورد نشانه «نامعین» (-ē) می‌پردازیم:

27) Sprahm-ē kadām hu-bōy-tar
گل-INDF کدام بو-خوش CMPR

‘کدام گلی خوش‌بوی تر [است]؟’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۴۰)

۱. گسترش: در فارسی میانه گسترش بافت و معنای نشانه نامعین «-ē» کاملاً مشهود است. در بخش ۲، شواهدی مبنی بر کاربرد این نشانه «نامعین» با گروه‌های اسمی جاندار و غیر جاندار ذکر شد؛ این کاربردها در فارسی باستان وجود ندارند (مشکین فام و نغزگوی کهن، ۱۴۰۰). در همین نمونه (۲۷) در بالا، کاربرد این عنصر زبانی با گروه اسمی غیر جاندار مشخص است. در پی این گسترش بافت، شاهد گسترش معنایی این عنصر زبانی در فارسی میانه هستیم. به عبارتی، برخلاف فارسی باستان، نشانه نامعین در فارسی میانه تنها نقش معرفتی یک شرکت‌کننده، در گفتمان را ندارد؛ بلکه، نقش نشانه نامشخص^۱ را نیز کسب کرده است. در زیر کسب این معنای جدید براساس پیوستار هاینه (۱۹۹۷) تشریح شده است.

در یک الگوی پنج مرحله‌ای، هاینه (۱۹۹۷: ۷۲-۷۶) از دیدگاه معنایی چگونگی پیدایش نشانه «نامعین» را در زبان ارائه می‌دهد. این مراحل در زیر آمده‌اند:

۱. عدد^۱ عنصر زبانی برای عدد «یک» وجود دارد که تنها به این معنا است؛
۲. نشانه معرفتی^۲: نشانه نامعین یک شرکت‌کننده را معرفی می‌کند؛
۳. نشانه مشخص^۳: نشانه نامعین با اسامی مفرد کاربرد دارد و بیانگر این است که شرکت‌کننده برای گوینده آشنا و برای شنونده ناآشناست؛
۴. نشانه نامشخص^۴: هویت مرجع نه برای گوینده و نه برای شنونده آشناست؛

1. The numeral
2. The presentative marker
3. The specific marker
4. The non-specific marker

مشکین فام و نغزگوی کهن | ۱۷

۵. نشانه نامعین تعمیم‌یافته^۱: نشانه نامعین با هر نوع اسمی به کار می‌رود؛ اعم از مفرد، جمع و غیرقابل شمارش.

از منظر هم‌زمانی، هر مرحله ویژگی‌های مراحل قبل را نیز شامل می‌شود. برای نمونه، نشانه «نامعین» مرحله چهارم در مقام «عدد»، «نشانه معرفی» و «نشانه مشخص» نیز به کار می‌رود؛ اما، در مقام «نشانه نامعین تعمیم‌یافته» کاربرد ندارد.

از نمونه‌های (۹)، (۱۳) که قبلاً ذکر شد و نمونه‌های مشابه در پیکره، می‌توان دریافت که نشانه «نامعین» در فارسی میانه براساس انگاره‌هاینه (۱۹۹۷) به «نشانه نامشخص» تبدیل شده‌است. به منظور سهولت، نمونه (۹) را در زیر تکرار می‌کنیم:

28) kū	kāč	murw-ē	būd	hēm
COMP	کاش		مرغ-INDF	بودن.PST.3SG	1SG
ō	daryāb				
در	دریا				

‘که کاش ... مرغی بودم در دریا.’ (جاماسپ، ۱۹۹۲: ۲۰۵)

همان‌طور که از شاهد بالا برمی‌آید، گوینده نیز همانند شنونده «مرغ» خاصی را مد نظر ندارد و تنها مقصودش چیزی است که «مرغ» نامیده می‌شود. به عبارتی، مرجع گروه اسمی «مرغی» برای شنونده و گوینده نامشخص است؛ بنابراین، نشانه نامعین «ē-» در فارسی میانه براساس پیوستار هاینه (۱۹۹۷) «نشانه نامشخص» است.

قابل ذکر است که در این کاربرد، نشانه «نامعین» معنای ‘اسم جنس’ را نمی‌رساند. زیرا، مفاهیم «نامشخص» و «جنس» از یک‌دیگر متمایزند. در واقع، نشانه نامعین باعث ایجاد یک پوشه کلامی در مورد یک نمونه از یک نوع در ذهن می‌شود. حتی زمانی که این نشانه مفهوم «نامشخص» را رمزگذاری می‌کند، باز هم این پوشه کلامی برای یک نمونه یا مفهوم از یک نوع ایجاد می‌شود و در حقیقت گروه اسمی مورد نظر یک هویتی را به شکلی داراست. در مقابل، اسم جنس به یک نوع اشاره دارد و نه یک نمونه از یک نوع و پوشه کلامی ایجادشده به یک طبقه از اشیاء ارجاع می‌دهد که همه اعضای آن به‌طور برابر مورد ارجاع هستند (مشکین فام، ۲۵۷:۱۴۰۱). این نشانه «نامعین»، در این دوره تاریخی از زبان فارسی گروه‌های اسمی جمع را رمزگذاری نمی‌کند. اما، نقش‌های ماقبل را در پیوستار مذکور، از جمله «عدد»، «نشانه معرفی» و «نشانه مشخص» رمزگذاری می‌کند.

1. The generalized indefinite marker

۲. معنازدایی: در فارسی میانه، معنای نشانه نامعین «-ē» در پی گسترش معنایی، بیش از پیش تعمیم یافته است. در واقع، از معنای واژگانی 'یک' بیشتر فاصله گرفته است؛ برای نمونه، از این نشانه «نامعین» در نقش 'نشانه نامشخص' در نمونه (۲۸) یا نمونه‌های دیگر مذکور به هیچ عنوان معنای 'یک'، قابل استنباط نیست.

۳. مقوله‌زدایی: به طور کلی، نشانه نامعین از فارسی باستان به فارسی میانه از یک صورت آزاد نقشی به یک تکواژ وابسته تغییر کرده است: $\bar{e} > aiva$ ؛ این مهم، نشانه بارز مقوله‌زدایی نشانه «نامعین» در فارسی میانه است.

۴. سایش: این اصل در رابطه با نشانه نامعین «-ē» کاملاً واضح است. زیرا، از صورت آزاد $aiva$ با مواد زبانی بیشتر به صورت وابسته \bar{e} با مواد زبانی کم‌تر تکوین یافته است. براساس اصول دستوری‌شدگی که در رابطه با نشانه نامعین «-ē» در فارسی میانه قابل مشاهده است، می‌توان اظهار داشت که «نشانه نامعین» در فارسی میانه نسبت به فارسی باستان دستوری‌تر شده است.

۴- نتیجه‌گیری

در این پژوهش پیکره‌بنیاد، دستوری‌تر شدن نشانه «نامعین» را در فارسی میانه نسبت به فارسی باستان براساس اصول دستوری‌شدگی (هاینه و کوتوا، ۲۰۰۷) مورد مطالعه قرار دادیم. چهار اصل دستوری‌شدگی، یعنی گسترش، معنازدایی، مقوله‌زدایی و سایش در مورد حرف تعریف نامعین « $aiva$ » در گذر زمان قابل مشاهده است. به عبارتی، براساس این اصول دستوری‌شدگی، حرف تعریف نامعین از فارسی باستان به فارسی میانه دستوری‌تر شده و به تکواژ وابسته «-ē» تکوین یافته است:

$\bar{e} > aiva$ (36)

در همین راستا، براساس پیوستار معنایی تکوین نشانه نامعین هاینه (۱۹۹۷)، حرف تعریف نامعین در فارسی میانه از مرحله «نشانه معرفی» گذر کرده و در این دوره از زبان فارسی به «نشانه نامشخص» تبدیل شده است.

علائم اختصاری

حالت مفعولی = ACC؛ حالت ازی = ABL؛ سوم شخص = 3؛ دوم شخص = 2؛ اول شخص = 1؛ نمود ناقص = IPFV؛ مؤنث = F؛ ساخت اضافه = EZ؛ تفضیلی = CMPR؛ متمم‌ساز = COMP؛ حالت فاعلی = NOM؛ مذکر = M؛ امری = IMP؛ مصدر = INF؛ نامعین = INDF؛

SG= جمع; PL= گذشته; PST= حال; PRS= وجه وصفی; PTCP= خنثی N= منفی ساز; SBJV= التزامی; مفرد

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۹). دستور تاریخی زبان فارسی. تهران: سمت.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۹۴). زبان فارسی و سرگذشت آن و گفتارهای دیگر. به اهتمام محمد امامی ملکشاه. تهران: طهوری.
- استاجی، اعظم (۱۳۸۴). «تبدیل عدد یک به نشانه نکره در زبان فارسی». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد*، ۲ (۳۸)، ۷۱-۸۴.
- راستارگویوا، ورا (۱۳۴۷). دستور زبان فارسی میانه، ترجمه و. ا. شادان. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۵۷). تکوین زبان فارسی. انتشارات دانشگاه آزاد ایران.
- مشکین فام، مهرداد (۱۳۹۹). دستوری شدگی حرف تعریف نامعین فارسی براساس دستور ساختی. رساله دکتری، همدان: دانشگاه بوعلی سینا.
- مشکین فام، مهرداد (۱۴۰۱). «اسم جنس در فارسی معاصر». *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*. ۱۲ (۲۴)، ۲۶۰-۲۴۷.
- مشکین فام، مهرداد و مهرداد نغزگوی کهن (۱۴۰۰). «دستوری شدگی حرف تعریف نکره در فارسی باستان از منظر دستور ساخت مدار». *جستارهای زبانی*. ۱۲ (۴)، ۳۳-۷۱.
- مشکین فام، مهرداد و مهرداد نغزگوی کهن (۱۴۰۱). «ساخت‌های نامعین کاربردی در فارسی معاصر». *زبان و زبان‌شناسی*. ۱۷ (۳۴)، ۶۱-۸۶.

Anklesaria, T. D. (1913). *Dânâk-u Mainyô-I Khard*. Bombay.

Azarnouche, S. (2013). *Husraw ī Kawādān ud Rēdag-ē "Khosrow Fils De Kawād Et Un Page". texte pehlevi édité et traduit*. Paris: Association pour l'avancement des études iraniennes.

Boyce, M. (1975). *A reader in Manichaean and Middle Persian Parthian (Acta Iranica 9)*. Tehran Liege: Bibliothéque Pahlavi.

Brunner, C. J. (1977). *A syntax of western Middle Iranian*. New York: Caravan Books.

Croft, W (2003). *Typology and Universals*, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Davar, M. (1912). *Shayast La-Shayast*. Non published. Available at https://www.parsigdatabase.com/library_res/?lang=fa

Givón, T. (1981). "On the development of the numeral 'one' as an indefinite marker". *Folia Linguistica Historica*, 15, 35-54.

- Heine, B., & T. Kuteva (2007). *The genesis of grammar: A reconstruction* (Vol. 9). Oxford University Press.
- Heine, B. (1997). "Indefinite articles". *Cognitive Foundations of Grammar*. B. Heine (ed.), New York: Oxford University Press, 66-83.
- Heine, B., & T. Kuteva (2002). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B., & T. Kuteva (2006). *The changing languages of Europe*. Oxford University Press.
- Hopper, P. J., & E. C. Traugott (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jamasp-Asana, D. J. M. (1992). *Pahlavi Texts (transcription, translation)*. Tehran: National Library of Iran.
- Juvonen, P. (2006). "Articles, Definite and Indefinite". *Encyclopedia of Language and Linguistics*. K. Brown (ed.), 2nd edition. Oxford: Elsevier Science, 484-487.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian*. New Haven: American oriental society.
- Lehmann, C. (2015). *Thoughts on Grammaticalization*, 3rd edition. Berlin: Language Science Press.
- Lyons, C. (1999). *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meshkinfam, M., M. Naghzyguy-Kohan, & E. Ragagnin (2022). "The emergence of the indefinite article in Old Persian: A Construction Grammar account". *Italian Journal of Linguistics*. 34 (2), 121-142.
- Paul, D. (2008). "The individuating function of the Persian "indefinite suffix". *Aspects of Iranian linguistics*. S. Karimi, et. al. (eds.), Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 309-328.
- Phillott, D. C. (1919). *Higher Persian grammar for the use of the Calcutta University, showing differences between Afghans and modern Persian with notes on rhetorics*. Calcutta: The University Press.
- Platts, J. T. (1911). *A grammar of the Persian language. Part 1. Accidence*. Revised and enlarged by G. S. A. Ranking. London: Williams and Norgate.
- Salemann, C. (1930). *A Middle-Persian Grammar*. Translated from German by Bogdanov, L. Bombay: The trustees of the Parsee Punchayet Funds and Properties.
- Schmitt, R. (2009). *Die altpersische Inschriften der Achaimeniden: Editio minor mit deutsche Übersetzung*. Wiesbaden: Reichert Verlag Wiesbaden.
- Skjærvø, P. O. (2008). *Introduction to Pahlavi*. Cambridge, Mass. Accessed July, 8, 2013.
- Skjærvø, P. O. (2009). "Old Iranian". *The Iranian Languages*. G. Windfuhr (ed.), London: Routledge, 43-189.
- Windfuhr, G. (2009). *The Iranian Languages*. New York: Routledge.